

УДК 343.132

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Нанка А.О., Філімонова Ю.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено основні питання законодавчого закріплення інституту «понятого» в кримінальному процесі України. Розглядається і аналізується інститут понятих у кримінальному судочинстві України. Виявляються проблемні аспекти в його правовій регламентації і аналізується доцільність його існування як такого. Висвітлено підстави та умови залучення понятих до проведення процесуальних дій. Обґрунтовано пропозиції щодо змін у даному інституті.

Ключові слова: понятий, кримінальний процес, слідчі дії, процесуальні права та обов'язки, відповідальність.

Постановка проблеми. Розслідування у кримінальній справі, втрачає сенс без проведення слідчих дій. У деяких слідчих діях закон регламентує обов'язкову участь понятих – для посвідчення або підтвердження подій, що відбулися і виявлених фактів. А оскільки в даний час в інституті понятих відбулися значні процесуальні зміни, він вимагає додаткового вивчення.

Розбудова в Україні демократичної правової держави європейського зразка пов'язана з введенням законодавства відповідно до визнаних міжнародних стандартів забезпечення реального додержання принципу верховенства права в діяльності правоохоронних органів. Зокрема, це стосується кримінальної юстиції, покликаної здійснювати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, а також забезпечувати швидко, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд [2, с. 154].

Інститут понятих є одним із стабільних і консервативних інститутів судочинства та є однією з найдавніших форм громадського контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут понятих і напрямки його подальшого удосконалення завжди перебував у полі зору науковців. Так, дане питання розглядали у своїх працях О.Л. Булейко, О.А. Струць, Л.В. Черечукіна, О.В. Хитрова, О. Ю. Хахуцьк та Ю. І. Азаров.

Мета статті – розгляд обставин участі понятих і порядку їх залучення на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним з кримінальних процесуальних інститутів, що вимагає, на наш погляд, переосмислення і поліпшення є інститут понятих. Найчастіше в слідчій практиці виникають ускладнення через невизначеність статусу понятого як учасника кримінального судочинства і труднощі запрошення понятих для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, в умовах зростання навантаження на слідчих та співробітників оперативних підрозділів часто є передумовами порушень ними процесуальної форми, власне що в кінцевому результаті можуть призвести до не потрібних процесуальних результатів як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Понятий – це фізична особа, яка залучається до участі у кримінальному провадженні з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям [4].

У правозастосовній практиці часто під час проведення слідчих дій запрошуються не більше двох понятих, хоча проведення складних слідчих (розшукових) дій унеможлиблює цілісне сприйняття однією парою понятих всієї слідчої дії, це стосується, наприклад, обшуку, слідчого експерименту, огляду місця події з суттєвим розкидом об'єктів на великій території.

Нерідко, кількість понятих під час проведення слідчої (розшукової) дії зводиться лише до встановленого законом мінімуму з тієї причини, що залучення понятих пов'язане з труднощами у пошуку осіб, які б погодилися бути понятими. Основними мотивами відмови, згідно статистичних даних є: зайнятість; відсутність вільного часу; небажання бути підданим можливому в майбутньому допиту; побоювання складнощів у стосунках з сусідами, у житлі яких проводиться обшук та помсти з боку злочинця.

Участь понятих є гарантією правильного безпосереднього сприйняття при провадженні слідчих дій обставин та фактів, що мають значення для кримінального провадження, їх належного фіксування у процесуальних документах. Понятий – це незаінтересована у результатах кримінального провадження особа, запрошена слідчим чи прокурором для посвідчення факту провадження слідчої дії, її ходу та результатів.

Понятий, який залучається для участі у конкретній слідчій дії, є свого роду гарантом законності проведеного заходу, що засвідчує факт його виробництва. В подальшому, ця особа може бути допитана в ході провадження у кримінальній справі в якості свідка про те: як і яка слідча дія проводилася, хто був присутній при його проведенні, які були результати.

Доцільність запрошення понятих до участі в інших процесуальних діях визначають слідчий або прокурор, які здійснюють кримінальне провадження, володіють повним обсягом необхідного матеріалу і можуть враховувати об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на процес і результати конкретної процесуальної дії.

Більшість практичних працівників органів внутрішніх справ у своїй діяльності залучали осіб як понятих, чия особиста зацікавленість у результаті справи або певної слідчої (розшукової) дії встановлювалася вже пізніше (в ході судового розгляду), що на нашу думку є грубим порушенням чинного процесуального законодавства [3, с. 150].

У теорії та практиці кримінального судочинства щодо інституту понятих існують різні погляди, в тому числі протилежні. Узагальнюючи наукові судження і думки практичних працівників, можна звести висунуті ними аргументи у двох наступних позиціях.

На користь збереження інституту понятих наводяться такі аргументи: забезпечення процесуальних гарантій прав особистості та інтересів правосуддя; інститут понятих пройшов перевірку часом; присікається можливість фальсифікації доказів; залучення понятих підсилює надійність одержання доказів з позиції їх достовірності та допустимості.

Противники інституту понятих, в більшій частині – практичні працівники, які апелюють щодо складності процедури залучення та участі понятих у доведенні.

Тому аналізуючи праці науковців і судження практичних працівників можливо виділити такі основні аргументи: недовіра держави, суспільства, суду до органів кримінального переслідування; протиставлення думки громадян, часом сумнівної репутації, що залучаються в якості понятих, спеціально уповноваженим державним органам і їх посадовим особам (нагадаємо, поняті – особи, які засвідчують правильність дій); стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, що дозволяє з достатньою достовірністю і повнотою фіксувати будь-які дії органів кримінального переслідування; неможливість забезпечення участі понятих у виняткових ситуаціях; незацікавленість громадян в наданні сприяння правосуддю; незабезпечення безпеки понятих; аналогія з законодавством інших держав, в яких подібний інститут відсутній.

Важливе місце у змісті правового статусу понятного займають його права і обов'язки. Загальна правоздатність понятого не визначена, а спеціальна виражена в його незацікавленість в справі. Крім правоздатності понятій повинен володіти дієздатністю, тобто визнана кримінально-процесуальним правом психічна та фізична здатність особи брати участь у процесуальних діях у якості понятого, тобто свідомо виконувати свої процесуальні обов'язки.

Судова практика вважає порушенням кримінально-процесуального закону такі випадки, коли слідча дія вироблено за відсутності понятих, так і випадки, коли понятій був поставлений в умови, що утрудняють виконання ним своїх обов'язків (несвоєчасне включення в хід слідчої дії, одночасна участь в діях, які порізно двома слідчими, знаходження в місці, звідки неможливо спостерігати за діями слідчого, і т.п.). Щоб забезпечити достатню активність понятих при проведенні слідчої дії, закон зобов'язує слідчого роз'яснити їм мету слідчої дії, їх права та відповідальність, передбачені законом.

Виконання громадянами процесуальних обов'язків понятого в окремих слідчих діях нерідко є мотивом скоєння проти їхнього життя, здоров'я і майна, протиправних посягань представниками кримінального середовища. Дана обставина негативно впливає на діяльність слідчого з розкриття та розслідування злочинів за участю понятих, так як в деяких випадках спонукає громадян відмовлятися через побоювання помсти від виконання ними процесуальних обов'язків.

З метою забезпечення незалежності та об'єктивності понятого, залученого до участі в слідчих діях, закон надає йому право: брати участь у слідчій дії і робити з приводу слідчої дії заяви і зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; знайомитися з протоколом слідчої дії, в провадженні якого він брав участь; подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення слідчого і прокурора, що обмежують його права.

Вважаємо, що неправильний вибір та приділення неналежної уваги питанням обрання (залучення) понятих у кримінальному провадженні України може призвести до втрати доказів (за ознакою їх недопустимості або недостовірності). Серед типових помилок під час проведення деяких слідчих (розшукових) дій є запрошення заборонених законом понятих [3, с. 151].

Якісна підготовка слідчого до проведення окремих слідчих дій є однією з найважливіших складових успіху в розкритті та розслідуванні злочинів. Можливість посвідчення понятими результатів окремих слідчих дій, проведених за їх участю, в певних ситуаціях залежить від наявності у понятих необхідного і достатнього уявлення про особливості об'єкта майбутнього огляду та предметів матеріального світу, ймовірність виявлення яких обумовлена видом злочину, що розслідується.

Сказане відносимо до наступних видів злочинів: проти безпеки руху та експлуатації залізничного, водного, повітряного транспорту; транспортних засобів; в сфері комп'ютерної інформації; в сфері незаконного обігу зброї.

Основною проблемою до недавнього часу було забезпечення участі понятих у слідчій дії, оскільки багато громадян просто відмовляються від подібних пропозицій працівників органів досудового розслідування, а примусово зобов'язати їх брати участь в слідчих діях, які часто тривають кілька годин, слідчий не має права.

Для вирішення цієї проблеми і підвищення ефективності виробництва слідчих дій, з огляду на розвиток сучасних засобів фото- і відеофіксації, в кримінально-процесуальне законодавство України були внесені зміни, пов'язані з обмеженням числа слідчих дій, що вимагають обов'язкової участі понятих.

При проведенні всіх видів огляду, слідчого експерименту, виїмки (крім тої, яка на підставі судового рішення), перевірки показань на місці і накладення арешту на майно поняті беруть участь на розсуд слідчого. Якщо слідчий вирішив понятих не залучати, то він зобов'язаний забезпечити застосування технічних засобів фіксації ходу і результатів слідчої дії – фото- або відеозйомку.

Таким чином, до правового статусу понятого відноситься фактична здатність реалізації його прав і обов'язків, а так само і знання мови, на якій ведеться слідча дія, вік, професійні навички та ін.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу сучасного інституту понятих, приходимо до висновку, що законодавець пішов шляхом поступового скорочення участі цих суб'єктів у провадженні в кримінальних справах, зробивши акцент на застосуванні технічних засобів фіксації ходу, змісту і результатів, що проводяться процесуальних або слідчих заходів.

Найчастіше показання понятого, отримані при проведенні допиту, є єдиним джерелом доказів у кримінальній справі. Більш того, в даний час жодний технічний пристрій не здатний після закінчення слідчої дії зробити зауваження або задати уточнююче питання, і кримінально-процесуальна діяльність в даний час немислима без участі громадського елемента.

Участь понятих як представників громадськості під час здійснення слідчими, працівниками оперативних підрозділів та інших служб правоохоронних органів кримінальних процесуальних процедур зменшує ризики недотримання останніми процесуальної форми збирання доказів (що може призвести до визнання їх недопустимими), а також порушення прав учасників кримінального провадження [5, с. 187].

Таким чином, участь понятих у кримінальному провадженні України можна вважати, по-перше, однією з гарантій забезпечення прав

і свобод учасників процесу (поняті, беручи участь в проведенні процесуальних дій, представляють громадянське суспільство), а, по-друге, – додатковою процесуальною гарантією законності і обґрунтованості досудового розслідування, оскільки контроль понятих за діями співробітників правоохоронних органів обмежує можливості фальсифікації доказів.

В даний час необхідно не ліквідувати чинний інститут понятих, а вдосконалити і доповнити участь понятих при проведенні слідчих дій технічними засобами процесуальної фіксації (відеофотофіксації). Важливий і той факт, що понятого в подальшому завжди можна допитати в суді в якості свідка проведеного в ході попереднього розслідування слідчої дії для оцінки останнього з точки зору відповідності вимогам кримінально-процесуального закону. У випадку ж з відеофіксацією можливостей для фальсифікацій з'являється набагато більше.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Хахуцяк О.Ю. Статус понятого у кримінальному провадженні / О.Ю. Хахуцяк // Юридична наука. – 2015. – № 4. – С. 154–160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_4_17.
3. Азаров Ю.І. Колізійні питання процесуального статусу понятого / Ю.І. Азаров // Юридична наука. – 2015. – № 2. – С. 148–155. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_20.
4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: Підручник : Підручники, навчальні посібники. 2014. – С. 432.
5. Назаренко П.Г. Процесуальний статус понятого: деякі особливості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / П.Г. Назаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 29(2). – С. 185–188. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29\(2\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29(2)_49).

Нанка А.О., Филимонова Ю.О.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОНЯТОГО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье исследованы основные вопросы законодательного закрепления института «понятого» в уголовном процессе Украины. Рассматривается и анализируется институт понятых в уголовном судопроизводстве Украины. Выявляются проблемные аспекты в его правовой регламентации и анализируется целесообразность его существования как такового. Освещены основания и условия привлечения понятых к проведению процессуальных действий. Обоснованы предложения по изменениям в данном институте.

Ключевые слова: понятой, уголовный процесс, следственные действия, процессуальные права и обязанности, ответственность.

Nanka A.O., Filimonova J.O.

Yaroslav Mudryi National Law University

ACTUAL QUESTIONS OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF THE CONCEPT IN CRIMINAL PRODUCTION

Summary

The article examines the main issues of legislative consolidation of the institution of "witnesses" in the criminal process of Ukraine. The institution of witnesses in the criminal procedure of Ukraine is examined and analyzed. The problem aspects in its legal regulation are revealed and the expediency of its existence as such is analyzed. The grounds and conditions for bringing witnesses to conduct procedural actions are highlighted. Proposals for changes in this institute are justified.

Keywords: criminal process, investigative actions, procedural rights and duties, responsibility.